

TANULMÁNY

Egy empirikus jogértelmezéstan szükségessége

✎ *Blutman László egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem (Szeged)*

*Törekedj az absztrakcióra és légy bizalmatlan iránta.*¹
(ALFRED NORTH WHITEHEAD)

Egy megfelelő jogértelmezés-tan nélkül nehezen képzelhető el a bírói hatalom kereteinek adekvát leírása és elemzése. Konkrét jogesetekben hozott döntések indokolása csak meghatározott módszertani és fogalmi viszonyítási pontok kijelölése után ítéltető meg kellő alappal. Szándékosan a jogértelmezés-tan doktrinális vonatkozásait hangsúlyozom. A jogértelmezés – sokszor egymásnak ellentmondó – elvei, szabályai, ugyanis legtöbbször nem jelennek meg észrevehetően és tudatosan a bírói ítéletekben, és nyilvánvalóan nem fognak egy-egy döntést *kényszerítően* meghatározni. Ez világos azon bírák munkáiból is, akik a jog elméletéhez is hozzájárultak, *Holmes*-tól vagy *Cardozo*-tól *Posneren* át *Solt Kornélig*. E szabályok, elvek, amikor egyáltalán megjelennek, általában egy-egy döntés alátámasztásául szolgálnak, de nem feltétlenül annak indokául, ahogy például *Radbruch* is ezt erőteljesen hangsúlyozta a német szakirodalomban.² Egy jogértelmezés-tan fő funkcióját így abban látom, hogy lehetővé teszi a bírói (vagy más jogalkalmazói) gyakor-

lat egy vonatkozásának leírását és elemzését, egy ehhez megfelelő fogalmi keret és módszertan kialakításával.

A jogértelmezés tekintetében, nálunk ma lényegében *Savigny* itt-ott módosított nézetrendszere az uralkodó. A következőkben emellett érvelek, hogy ez már idejétmúlt, ellentmondásokkal terhes, és nem nyújt megfelelő fogalmi kereteket a bírói gyakorlat vagy egyes bírói döntések megfelelő, módszeres leírásához és elemzéséhez. *Whitehead* fenti megállapításából, így elsősorban a *Savigny* rendszerének alapköveit képező absztrakciók iránti bizalmatlanságra helyezem a hangsúlyt. Egyben megpróbálom megalapozni a továbblépés egy lehetséges irányát.³ Kiindulópontom az értelmezési „módszerek” kérdése.⁴

I. Értelmezési „módszerek”?

Az értelmezési módszerek megjelölése és felosztása nálunk, de általában a kontinentális jogban is, *Savigny*

1 Bevezető idézet helye *Black, Max: A nyelv labirintusa*. Budapest, 1998. 120. Eredeti formája és helye: *Whitehead, Alfred North: The Concept of Nature. The Tarner Lectures Delivered in Trinity College. Cambridge, 1920.* 163. (*Seek simplicity, but distrust it.*)

2 L. *Karácsony András: Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Budapest, 2000. 116.

3 Köszönöm *Pokol Béla, Karácsony András, Badó Attila, és Bencze Máttyás* előzetes észrevételeit a cikk nyers változatára, melyek rendkívül hasznosak voltak több kérdés átgondolásánál. Természetesen az itt tett megállapítások, és következtetések nem feltétlenül egyeznek az ő álláspontjaikkal.

4 A jelen cikk fókuszában kifejezetten a magyar joggyakorlat és szakirodalom áll, ezen belül is a jogértelmezés, nem pedig általános jogalkalmazási vagy ítélkezési elmélet. Ezen belül is, a következőkben, a vizsgálat keretében azt a jogértelmezési helyzetet veszem, amikor egy jogalkalmazó, (tipikus modellként bíróság), valamely jogi döntés meghozatalához, a jogszöveg konkrét tényállásra történő alkalmazásának részeként, értelmezi a jogszöveget. Tudatában vagyok annak, hogy vannak más jogértelmezési helyzetek is, így például – ahogy erre *Karácsony András* észrevételében külön felhívta a figyelmemet –, amikor elméleti törekvésként, egy jogtörténetész értelmez egy múltbéli törvényt (ekkor az értelmezés nem kapcsolódik jogi döntéshez, jogalkalmazáshoz). *Karácsony András* szerint éppen ezen, különböző értelmezési helyzet megítélése áll *Gadamer* és *Betti* jogi hermeneutikáról folytatott vitája mögött, l. *Karácsony*, i. m. (2.), 110–112., ugyanakkor l. még *Bódig Máttyás: Megértés, racionalitás, gyakorlati ész*. In: *Ius humanum*. (Szerk. *Szabó Miklós*) Miskolc 2001. 242–245. Másfelől ki kell emelni, hogy kivételesen bíróságok is végezhetnek absztrakt, konkrét tényálláshoz nem kötött, rekonstruktív értelmezést, l. pl. az Egyesült Nemzetek Alapokmányának (New York, 1945. – kihirdetve: 1956. évi I. tv.) 96. cikkét, mely szerint, meghatározott ENSZ-szervek a Nemzetközi Bíróságtól bármely *jogi kérdésben tanácsadó véleményt kérhetnek*; hasonlóan l. az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény (Róma, 1950. – kihirdetve: 1993. évi XXXI. törvény) 47. cikkét, melynek

elképzeléseire vezethető vissza.⁵ Az erre vonatkozó fel-fogások a *nyelvtani – logikai – történeti – rendszertani* négyes alapfelosztást követik, illetve ezt egészítik ki, bontják fel, vagy adják valamilyen kombinációját.⁶ *Savigny* ennél finomabb rendszert állított fel, és ő az egységes értelmezési folyamat nyelvteni, logikai, stb. *elemeiről* beszélt, méghozzá a „jó állapotban lévő” jogszövegek esetében.⁷ Azóta ez szinte egyöntetűen átalakult értelmezési „módszerekke”, vagy az értelmezés „eszközeivé”, vonatkoztatva minden jogszövegre.⁸ Az értelmezési módszerek ezen, hagyományos felosztása lényegében a tényleges joggyakorlat megfelelő elemzésére alkalmazhatatlan. Nem képes tükrözni a valós, és igen összetett gondolati műveleteket, melyek egy norma jelentését kívánják feltárni a jogalkalmazás során, így nem nyújt működő fogalmi keretet a mélyebb vizsgálatokhoz.⁹

1. Nyelvtani értelmezés?

A „nyelvtani értelmezés” (*interpretatio grammatica*) fogalma legjobb esetben is XIX. Századi felfogást tükröz, de már akkor is meglehetősen elavultnak volt tekinthető. Mióta a szemiotikában *Peirce* nyomán *Charles Morris* 1938-ban a jeleknek (és így a nyelvnek) három aspektusát megkülönböztette (szemantika, pragmatika és szintaktika), ez az elnevezés már tartathatatlant, legalábbis arra, amire használják.¹⁰ E felosztásban, a nyelvre alkalmazva és némileg leegyszerűsítve, a *szemantika* a nyelv és a nyelv által jelölt jelenség közötti viszonyra (jelentéstan), a *pragmatika* a nyelv és a nyelvhasználó közötti viszonyra (a nyelvhasználat körülményei), míg a *szintaktika* (az általános nyelvészetben: szintaxis) a nyelv egységeinek egymás közötti formális szerveződési szabályaira, és viszonyára

(nyelvtan) utal. Egy jogszöveg nyelvi jelentését e három vonatkozás keresztpontjában találhatjuk meg.¹¹

A „nyelvtani értelmezés”, mint fogalom, a fenti három közül csak a szintaxis (nyelvtan) oldalára utal. *A nyelvten azonban nem ad arra választ, hogy egy szó vagy egy kijelentés mit jelöl, csak arra, hogy a nyelvi jelek milyen formális viszonyban állnak egymással.* Természetesen a nyelvteni viszonyok lényegesen módosíthatják a szavak vagy kijelentések jelentését, ilyen értelemben beszélhetünk „szintaktikai jelentésről” (egyszerű példaként, nem mindegy, hogy két jelölt jelenségre vonatkozó szó birtokviszonyban áll-e vagy sem). De a jelentést legnagyobb részben a szemantikai elemek határozzák meg (pl. ilyen lehet a szótári jelentés). Több, ismeretlen nyelven írt szót vagy kifejezést hiába rendeznek el ismert magyar nyelvteni szabályok szerint, ettől nem fogjuk tudni azoknak a jelentését, mivel a szemantikai oldal feltáratlan marad előttünk.¹²

A „nyelvtani értelmezés” kifejezést a jogi szakirodalomban egy jogszöveg jelentésének egészére, komplexitására vonatkoztatják, és ezzel arra utalnak, hogy az értelmező a jogszöveg szó szerinti értelmét veszi alapul. Így viszont nyelvteni értelmezésről beszélni a fentiek alapján aligha megalapozott. Akkor, amikor a Legfelsőbb Bíróság az értelmező szótár kézbe vételével kívánta megállapítani, hogy kit takar a „züllött személy” fogalma (BH 1985/81.), nem „nyelvtani” értelmezést, hanem ezzel szemantikai értelmezést (szótári jelentés megállapítása), és végsősoron átfogó nyelvi értelmezést végzett. Mivel a nyelvteni formák a jelentésnek csak részbeni hordozói, és egy jogszöveg jelentését a nyelvteni formán kívül annak szemantikai tartalma, és eshetőlegesen használatának körülményei (pragmatikai oldal) is meghatározzák, így célszerűbb egy jogszöveg *nyelvi értelmezéséről* beszélni.¹³

értelmében az Emberi Jogok Európai Bírósága az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának felkérésére, az Egyezmény, és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvek értelmezésére vonatkozó *jogi kérdésekben tanácsadó véleményt nyilváníthat.*

5 *von Savigny, Friedrich Carl: System des heutigen Römischen Rechts. Band I. Berlin, 1840. 222., l. Rückert, J: Friedrich Carl von Savigny, the Legal Method, and the Modernity of Law. Juridica International XI (2006) 60–61. Természetesen ennek van előzménye is, és nyomokban már a római jogban is fellelhető, l. pl. Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Szeged 2001. 53.*

6 A magyar szakirodalomban lényegében egyöntetűen ez a felosztás dívik, az általános jogtanban, l. pl. Bevezetés a jog- és államtudományokba. (Szerk. Szabó Miklós) Miskolc 2001. 141., Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Budapest 2003. 314., Visegrády Antal: Jog- és állambölcsélet. Budapest–Pécs 2002. 314., kiegészítve az értékelő (teleologikus) módszerrel; a polgári jogban, l. pl. Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Budapest–Pécs 1997. 222., kiegészítve az értékelő módszerrel, Bíró György – Lenkócs Barnabás: Magyar polgári jog – általános tanok. Miskolc 2002. 141–142.; a büntetőjogban, l. pl. Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Budapest 2001. 83. (kiegészítve a teleologikus és alkotmánykonform értelmezés módszerével), Földvári József: Magyar büntetőjog általános rész. Budapest 1997. 61–62.; az Európai Unió jogában l. pl. Várnay Ernő – Papp Mónika: Az Európai Unió joga. Budapest 2002. 107–112., Kecskés László – Lomnici Zoltán – Maczonkai Mihály: Az Európai Közösség Bírósága. Budapest 2001. 201–207.; a nemzetközi jogban, l. Nagy Károly: Nemzetközi jog. Budapest 1999. 378–383. (kiegészítve a gyakorlati értelmezés módszerével), Bruhács János: Nemzetközi jog I. Budapest–Pécs 1998. 120. (kiegészítve a teleologikus és gyakorlati értelmezés módszerével).

7 *Savigny* értelmezési módszerének alapvető jellemzőit összefoglalóan tárgyalja Karácsony, i. m. (2.), 101–104.

8 E módszerek szerinti felosztás már megjelenik a klasszikusoknál is, l. pl. Angyal Pál: Büntetőjogi előadásai. Pécs 1904–1906. I. kötet 242–243.; Magyar magánjog I. (Főszerk. Szilágyi Péter) Budapest 1939. 155. (kiegészítve az értékelő értelmezés módszerével).

9 Az Európai Bíróság jogértelmezésével kapcsolatban, egy korábbi munkámban, ezzel már röviden foglalkoztam, l. Blutman László: Bírői jogértelmezés: az Európai Bíróság. Kontroll 2003/1. 6–27.

10 *L. Morris, Charles W.: Foundations of the Theory of Signs. In: International Encyclopedia of Unified Science. (Eds. von Neurath, Otto et al.) Vol. I., No. 2. Chicago, 1938. 1–59., magyarul elérhető: A jel tudománya. Szemiotika. (Szerk. Horányi Özséb, Szépe György) Budapest 2005. 39–73.*

11 Részletesebben l. Szabó Miklós: Szó szerint ... a jog és nyelv interferenciájáról. In: Jog és nyelv. (Szerk. Szabó Miklós – Varga Csaba) Miskolc 2000. 8–15. (Természetesen a nyelvnek ezeken felül más dimenziója is megkülönböztethető, l. erre például Bourdieu, Pierre: Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques. Paris, 1995. – Pokol Béla észrevétele nyomán.)

12 Már 1912-ben utal Szász–Schwarz Gusztáv a Parergában körülbelül ugyanezen érvekre, sőt részletesen kitért a jelentés pragmatikai oldalára is, l. Szász–Schwarz Gusztáv: Parerga: vegyes jogi dolgozatok. Budapest, 1912. 84–85.

13 Ezt a kifejezést használja Szabó Miklós: A jogdogmatika előkérdéseiről. Miskolc 1996. 192. Minden látszattal ellentétben, igen érdekes kérdés az, hogy mi a nyelvi értelmezés, és hol húzódnak a határai, ugyanis ez korántsem kézenfekvő. Figyelemre méltó az, hogy a ré-

2. Logikai értelmezés?

A logikai értelmezésnél (*interpretatio logica*), már nem csak terminológiai problémák adódnak. A logikai értelmezést, külön módszerként, eszközként, vagy akár értelmezési elemként megjelölni fölöttébb aggályos, méghozzá éppen logikai szempontból. Ugyanis minden értelmezés, és így minden „értelmezési módszer” alkalmazása is, racionális vagy racionalizált gondolati műveletek sorozataként jelenik meg. E gondolati műveletek szükségképpen, egyben logikai műveleteket is magukban foglalnak (pl. legegyszerűbben és átfogóan: különböző következtetéseket, melyek bizonyos logikai elvek szerint rendezhetőek, illetve ezek alapján értékelhetőek). *Van olyan értelmezés, mely nem logikai is egyben?* Lehet-e olyan érvényes állítást tenni, hogy „az értelmező az értelmezés bizonyos pontján felhagyott a logikai értelmezési módszerrel, és áttért például a történeti módszerre”? Aligha. Az értelmezés, mint gondolati folyamat, nagyrészt a logikai szabályok által rendezett formában jelenik meg.

Így, amennyiben az értelmező az értelmezendő jogtétel értelmének megvilágítására, a jogtételt vonatkozásba hozza más, a jogrendszer, jogág, vagy jogszabály más részén elhelyezkedő jogtételekkel (rendsztani értelmezés), vagy a törvényelőkészítő iratokat vizsgálja ugyanilyen célból, akkor egyben elkerülhetetlenül logikai jellegű (és természetesen ugyanakkor nyelvi vonatkozású) gondolati műveleteket végez – tehát a rendszertani vagy történeti értelmezés egyben nyelvi és logikai értelmezés is. Sőt, a fentiekben nyelvi értelmezésnek nevezett gondolati folyamatban is megkerülhetetlen a logika szerepe, amikor az egyes szemantikai, szintaktikai vagy pragmatikai elemeket egymásra vonatkoztatja az értelmező.¹⁴ E tekintetben tehát nem egységes az értelmezési módszerek osztályozási alapja, a *fundamentum divisionis*. A gondolkodás egyik alapvető formájaként, a logika elemei az értelmezés során mindenütt jelen vannak, így nem lehet más módszerektől megkülönböztetni, és még kevésbé velük szembeállítani.

Ez magyarázhatja, hogy miért olyan szűkszavú a szakirodalom ezen értelmezési „módszernél”. Leg-

többször csak arra hagyatkozik, hogy utal az általános logikai szabályokra az értelem feltárásánál, és utána – ha a terjedelem engedi – rátér az értelmezés különböző logikai maximáira, (melyek az érvelés, vagy a következtetések sajátos logikai formáit testesítik meg), megfelelő példákkal illusztrálva azokat (pl. *argumentum a contrario*, *argumentum a maiori ad minus*, *argumentum ex absurdo*, stb.). Az ilyen logikai maximák hasznosak lehetnek az értelmezés alapvető logikai követelményeinek tudatosításánál, létük azonban nem alapoz meg egy elkülönült logikai értelmezési módszert, hiszen ezek a maximák továbbra is az érvelések, következtetések formái. Például az *argumentum a contrario*¹⁵ szerepet játszhat különböző módszereknél, attól függően hol van az értelmezendő szöveg vagy szövegrész mellett az érvelés másik vonatkoztatási pontja: magában az értelmezendő szövegben (logikai értelmezés), egy másik jogszabályban (rendsztani értelmezés), vagy egy törvényelőkészítő anyagban (történeti értelmezés). Nem lehet tehát azt mondani, hogy csak azt lehet „logikai értelmezésnek” tekinteni, amikor a logikai műveleteket az értelmezendő szövegen belül, annak egységei között végzi az értelmező.¹⁶ Ez az értelmezés logikai hatókörének eltorzításához vezet.

3. Amire az értelmezési „módszerek” nem adnak választ

3.1. Az előbbiekből fakad, hogy a logikai és rendszertani értelmezés elhatárolása is igen bizonytalan. Rendsztani (rendszeres, rendszerező értelmezés – *interpretatio systematica*) értelmezésről általában akkor beszélnek, ha az értelmezendő jogszöveg tartalmára részben vagy egészben más jogtétellel, más jogszabállyal vagy általában a jogági szabályokkal, illetve a jogrendszerrel való kapcsolatából lehet következtetni.¹⁷ Hol a két módszer határa? A logikai műveletek meddig terjedhetnek túl az értelmezendő szövegen, hogy még logikai értelmezés maradjon, és hol kezdődik a rendszertani értelmezés?¹⁸ Talán a legtöbben a határt az értelmezéssel érintett jogtétel határainál húzzák meg,¹⁹ de például egyesek szerint (l. *Szladits*) az még

gi klasszikusok korántsem ugyanazt értették nyelvi (grammatikai) értelmezés alatt, mint a mai magyar jogtudomány, l. erre pl. *Grotius* árulkodó, finom megkülönböztetésre utaló megjegyzését, *Grotius, Hugo*: A háború és béke jogáról I. Budapest 1999. 414. (II. könyv, XVI. fejezet, II. pont.), vagy éppen nálunk *Frank Ignác* mai szemmel meglepő álláspontját, *Frank Ignác*: *Principia juris civilis* Hungarici. Pest 1829. 44. (§ 30. I. pont). Az angolszász joggyakorlat és szakirodalom a „*literal rule*” (a szó szerinti értelmezés szabályának) alkalmazása (vagy éppen figyelmen kívül hagyása) során, a nyelvi értelmezés határait kidolgozta, l. pl. *Badó Attila*: Az angol jog vázlata. In: *Betekintés a jogrendszerek világába.* (Szerk. *Badó Attila – Bencze Máttyás*) Szeged, 2007. különösen 37–38.

14 Hasonlóan *Szászy-Schwarz*, i. m. (12.), 85., aki szerint „...valójában az, amit grammatikai vagy logikai értelmezésnek mondunk, egyben magában sohasem megy végbe;”

15 *Kolosváry* szép meghatározása szerint a logikai formula lényege, hogy „...ha a jogszabály önmagát bizonyos véghatárhoz korlátozza: ami azon túl esik, arra az ellenkező áll.” *Kolosváry Bálint*: A magyar magánjog tankönyve I. Budapest 1907. 52.

16 Bár az értelmezendő szövegen belülség kritériuma ritkábban nyilvánul meg kifejezetten, de ezzel találkozunk pl. *Szilágyi*, i. m. (6.), 314.

17 L. pl. *Szladits*, i. m. (8.), 155. Lényegében ennek megfelel az is, hogy az értelmezendő jogtétel helyét vizsgálja a jogszabály, jogág, jogrendszer kereteiben.

18 Alapvető kétségek vannak abban a tekintetben is, hogy egyes esetekben a nyelvtani és logikai értelmezést miképpen lehet megkülönböztetni egymástól, l. az Európai Bíróság (Luxemburg) gyakorlatából e tekintetben l. pl. 15/60 *Gabriel Simon v Európai Bíróság* [1961] ECR 0225. II. pont

19 Persze megjegyzendő, hogy amennyiben az értelmezendő jogtétel határain belül beszélünk logikai értelmezésről, akkor már az is rendszertani értelmezés lesz, ha az értelmezendő jogszöveg tartalmának megállapításánál irányadó, de a jogszabály más részén elhelyezkedő értelmező rendelkezést alkalmazza a jogalkalmazó.

logikai értelmezés, ha „részben” túlnyúlik e jogtétel határain,²⁰ illetve Nagy Ferenc szerint az egész jogszabályon belüli műveletek is logikainak minősülnek, és ezen túl kezdődik csak a rendszertani értelmezés.²¹

3.2. A négyes felosztás – legalábbis kifejezetten – nem ad választ arra, hogy például minek minősül a norma célja által vezérelt értelmezés, amikor az értelmező az értelmezés igazodási pontjának az általa valamilyen módon meghatározott célt veszi.²² Van, aki ötödik módszernek veszi a célvezérelt értelmezést,²³ ugyanakkor van, aki a történeti értelmezési módszerhez kapcsolja,²⁴ míg van, aki pusztán a logikai értelmezés egy fajtájának tekinti, vagy ahhoz kapcsolja.²⁵ Más a célvezérelt (teleologikus) értelmezést egyben értékelő értelmezésnek tekinti,²⁶ pedig az értékelő értelmezés eredetileg mást jelentett, méghozzá olyan helyességi mértékek alkalmazását, melyet a jog alapeszméi adnak meg, és amely külön ötödik értelmezési módszerként is megáll.²⁷ Mindez jól mutatja azt, hogy mennyire bizonytalan az egyes módszerek tartalma, és elhatárolása. Valószínű ennek tudható be, hogy több klasszikus feltűnően visszafogott az „értelmezési módszerek” vonatkozásában. Kövy Sándor, Frank Ignác, valamint Grosschmid Béni, és az ő nyomán Tóth Lajos, például csak nyelvtani és logikai értelmezési módszerről értekezik, (meglehetősen szűkszavúan),²⁸ ezt teszi Kolosváry Bálint is, de ő a logikai értelmezést kitérít, és *expressis verbis* ez alatt érti többek között a mi fogalmaink szerinti célvezérelt és történeti értelmezést is;²⁹ míg Szász–Schwarz láthatóan komoly fenntartásokkal viseltetik az egész kategorizálás iránt, és az értelmezést inkább folyamatában tárgyalja.³⁰

3.3. Bizonytalan, hogy mely módszerek a *kiterjesztő értelmezés vonatkoztatási pontjai*. Az értelmezés, eredményét tekintve, az általános felfogás szerint, ugyanis

kiterjesztheti az értelmezendő jogszöveg értelmét. Azonban kérdés, hogy mihez képest? Vannak, akik az értelmezendő szöveg nyelvtani-logikai értelméhez képest beszélnek kiterjesztésről, míg mások csak a nyelvtani értelemmel képest.³¹ Ez nem mindegy, ugyanis a kiterjesztő értelmezés fogalma jelentés nélkülivé válhat meghatározott vonatkoztatási pont nélkül, ami különösen a büntetőjogban lehet probléma, tekintettel a kiterjesztő értelmezés korlátaira. Ezt a bizonytalanságot ugyanakkor orvosolhatja, hogy a nyelvtani és logikai értelmezést lényegében lehetetlen egymástól elválasztani, így ez elméleti probléma marad. A gyakorlatban úgyszólván egyedi elemzés után állapítható meg, történt-e kiterjesztő értelmezés, vagy sem.³²

3.4. Vannak, akik a nyelvtani és logikai értelmezést (az értelmezendő) szövegen belüli értelmezésnek tekintik, míg a többi módszert szövegen kívülinek.³³ Ez a megkülönböztetés nehezen tartható. A korábbiakból látható volt, hogy az értelmezés logikai vonatkozása az egész értelmezési folyamatban jelen van, bármi módon is legyen szó, akkor is, ha az értelmezendő szövegen kívüli szövegekkel dolgozik az értelmező. Ugyanakkor, ha elfogadnánk is a logikai értelmezés szűk felfogását, mely az értelmezendő szövegben végzett logikai műveletekre szorítja ezt a módszert, a szövegen belülség akkor sem lenne tartható. A logikai értelmezés alapját képező logikai szabályok, illetve logikai maximák nem a szöveg részei, tehát ezzel a módszerrel sem tud az értelmező a szövegen belül maradni. A legtöbb, ami elmondható, hogy a logikai műveletek nyersanyaga pusztán az értelmezendő szöveg, de ettől még nem lesz szövegen belüli az értelmezés. Ugyanez a megállapítás érvényes a nyelvtani értelmezésnél, a nyelvtani, szintaktikai szabályok tekintetében. Magának a jelrendszernek nem részei azok a szabályok, amellyel az értelmező szintaktikai-

20 Szladits, i. m. (8.), 155.

21 Nagy F., i. m. (6.), 84. Hasonlóan, Lasok is például azt mondja, hogy a logikai értelmezés során az értelmező a *norma rendszerének tükrében* értelmezi a szöveget, Lasok, Karol Paul Edward: Law and Institutions of the European Union. London 2001. 164.

22 A célvezérelt értelmezést azonosnak veszem a teleologikus értelmezéssel, bár vannak akik látnak közöttük különbséget a bírói szabadság fokát illetően, pl. Brownlie, Ian: Principles of Public International Law. Oxford 2003. 607. Ugyanakkor például Weeramantry (a Nemzetközi Bíróság bírójaként) a teleologikus értelmezést teljesen azonosan fogja fel a szerződések jogáról szóló, 1969. évi bécsi egyezmény (kihirdetve: 1987. évi 12. tvr.) 31. cikk (1) bekezdésében foglalt követelménnyel, hogy ti. a nemzetközi szerződést „tárgya és célja figyelembevételével kell értelmezni”. L. Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict. Advisory Opinion. I.C.J. Reports 1996, p. 66, (Weeramantry) 148.

23 Nagy K., i. m. (6.), 83., Visegrády, i. m. (6.), 131., Lábady, i. m. (6.), 222., Várnay – Papp, i. m. (6.), 112.

24 Szilágyi, i. m. (6.), 314., Nagy F., i. m. (6.), 86., Szladits, i. m. (8.), 156.

25 Nagy K., i. m. (6.), 380., Angyal, i. m. (8.), 243., Kolosváry, i. m. (15.), 51.

26 Visegrády, i. m. (6.), 131., Lábady, i. m. (6.), 222.

27 Szladits, i. m. (8.), 156., hasonlóan Angyal Pál.: A joghézag problematikája a büntetőjogban. Értekezések a Filozófia és Társadalomtudományok köréből. V/8. Budapest 1942. 8.

28 Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. (Kövy Sándor után lejegyezte és átdolgozta Fogarasi János.) Pest 1839. 4., Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. Buda 1845. (reprint Budapest 1987.) 59., Grosschmid Béni: Magánjogi előadások: Jogszabálytan. Budapest 1905. 941., Tóth Lajos: Magyar magánjog. Debrecen 1923. 100–101.

29 Kolosváry, i. m. (15.), 53.

30 Szász–Schwarz, i. m. (12.), 84–88.

31 Az előbbihez tartozik pl. Szilágyi, i. m. (6.), 315. vagy Szabó, i. m. (6.), 141., míg az utóbbihoz Földvári, i. m. (6.), 62. vagy Bíró–Lenkoviics, i. m. (6.), 144.

32 Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Kövy professzor már kétszáz éve azt tanította Sárospatakon, miszerint „mivel pedig nem annyira a’ szavakat kell tekinteni, mint a’ törvény szellemét és a’ törvényszerző szándékát: elenyész magával a philosophiai magyarázattal ennek kiterjesztőre és megszorítóra oszlása.” Kövy, i. m. (28.), 4.

33 Szabó, i. m. (6.), 141., Nagy K., i. m. (6.), 378.

lag, illetve logikailag strukturálja a jelrendszert, vagy amelyek segítségével annak struktúráját megállapítja.

A szöveg, mint jelrendszer, utal bizonyos valós, lehetséges vagy éppen nem valóságos jelenségekre, melyekkel a szöveg lehetséges jelentései kötik össze. Azáltal lehet csak jelentése a szövegnek, hogy saját magától különböző dologra utal.³⁴ Éppen az értelmezés során kell az értelmezőnek, az adott kontextus keretében, valamilyen jelentést tulajdonítani a szövegnek, a lehetséges jelentésváltozatokból választva. A szóba jövő jelentésváltozatok rögzítésénél, majd az aktuális jelentés kiválasztásánál, meghatározásánál – kivételes esetektől eltekintve – szövegen kívüli tényezőkre kell támaszkodnia az értelmezőnek. Egyszerű példaként említhető az az eset, amikor a Legfelsőbb Bíróság az értelmező szótár segítségével kívánta megállapítani, hogy mi a „helyiség” fogalma (BH 1996/333.), ekkor túltekintett a szövegen, és egy külső támpontot vett igénybe ahhoz, hogy meghatározza, mit jelöl, milyen jelentésváltozatokra utalhat a „helyiség” szövegrész. Ennek alapján, még a legszűkebben vett nyelvi értelmezést sem lehet pusztán, illetve nem lehet mindig, szövegen belülinek tekinteni.

3.5. Az alapvető tétel, amit ebben a tanulmányban meg kívánok védeni, hogy a jogértelmezés jelenleg általánosan elfogadott fogalomrendszere, így a megkülönböztetett egyes értelmezési módszerek, nem alkalmasak a valós értelmezési folyamatok általános leírására vagy elemzésére, annak átfogására. Két kézenfekvő példát emelnék ki. Napjaink bírói gyakorlatának egyik legfontosabb értelmezési jelensége, egy másik bírói határozatra hivatkozás, igen nehezen értelmezhető ezekben a hagyományos keretekben. Természetesen be lehet sorolni a rendszertani vagy a logikai értelmezés alá, azonban az ilyen klasszifikálásnak nem sok értelme van, és ebben az összefüggésben nem is nagyon találkozni ezzel a szakirodalomban. A másik példa: hova soroljuk a *Kasikili/Sedudu* ügyben (Nemzetközi Bíróság – Hága), a perben álló két állam közötti folyóhatár megállapításánál lényeges szerepet játszó, 1890-es szerződésben szereplő „fő folyóág” fogalom értelmének meghatározását elősegítő *tudományos álláspontot*?³⁵

Be lehet egyáltalán sorolni valamilyen „értelmezési módszer” alá? Jellegét tekintve, egy ilyen tudományos álláspont felhasználása, érdemben nem különbözik attól, amikor például a történeti értelmezési módszernél a törvényelőkészítő anyagokat kezdi el a bíró vizsgálni, ugyanis mindkét esetben valamilyen tényösszesség alapján igyekszik valamilyen értelmet tulajdonítani egy kijelentésnek vagy kifejezésnek.

3.6. A fenti okok miatt is, a jogértelmezést leírni próbáló skolasztikus fogalomrendszer tekintetében több változtatási törekvés észlelhető, melyek igyekeznek oldani a gyakorlatban nehezen alkalmazható fogalmi kereteket. Így más típusú felosztás jellemző a kontinentális jogban például egyes francia megközelítésekre (pl. *exegetikus, funkcionalista* értelmezés).³⁶ Azonban ezek is olyan merev és általánosító fogalomrendszert hoznak be, melyek nem feltétlenül írják le megfelelően a valóságos értelmezési folyamatokat.

A *MacCormick* és *Summers* nevével fémjelzett átfogó, nemzetközi empirikus kutatások nyomán, *Pokol Béla* vezetésével felélénkültek a magyar kutatások is a merev fogalmi keretek oldására, a konkrétabb elemzéseknek is szélesebb utat hagyva.³⁷ A *MacCormick* – *Summers* – *Pokol* rendszer – bár *Savigny* rendszerének felbontásán és módosításán alapszik –, néhány jelentős módosítást tartalmaz ahhoz képest. Így nem értelmezési módszerekről beszél, hanem az értelmezés alapjairól. Az értelmezésnek tizenkét alapját különbözteti meg.³⁸ A logikai értelmezést lényegében kiküszöböli, illetve visszaszorítja a logikai maximák alkalmazására, mint egy értelmezési alapra. Beveszi a sorba a precedensre, illetve a bírói gyakorlatra történő hivatkozást, melyet előzőleg a négyes felosztás lényeges hiányaként jeleztem. Tekintettel van a jog alkotmányos rétegére, így külön értelmezési formaként emeli ki az alkotmánykonform értelmezést is.

Egyes, ezzel a rendszerrel kapcsolatban (is) felmerülő problémákra a következő pontban utalok, egyet azért itt ki kell emelni. Az értelmezési alapok között találjuk az *analógiát*. Bár vannak, akik az analógiát az értelmezés fogalmi hatókörébe bevonják (pl. *Kövy Sándor*, vagy *Kolosváry Bálint*),³⁹ és valóban rendkívü-

34 L. Gyuris Beáta és mások: Formális szemantika. Pécs 2006. xv–xvi., *Zsilka János*: Szemantika. Budapest 1993. 28–29.

35 Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia). Judgment. I.C.J. Reports 1999, p.1045, 20. és 30. pontok.

36 Pl. *Gautron, Jean-Claude*: Droit européen. Paris 1997. 119.

37 L. pl. *Pokol Béla*: Jogelmélet. Budapest 2005. 217–240., *Pokol Béla*: A jog elmélete. Budapest 2001. 232–258., mely e tekintetben támaszkodik az alábbi műben megjelenő kutatásokra: *Interpreting statutes*. (*MacCormick, D.N. – Summers, R.S.*) Aldershot 1991., valamint utalni kell az ennek nyomán a magyar bírói gyakorlat vonatkozásában végzett empirikus kutatásokra, melyek eredményét a *Jogelméleti Szemle* 2000/3. számában tették közzé: *Botos Viktor*: A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában.; *Keszthelyi Balázs*: A büntető jogegységi határozatok elemzése.; *Makai Attila – Parádi Ákos*: Büntető jogértelmezés Magyarországon a '90-es években.; *Pohlmüller Tamás*: Közigazgatási határozatok 1997–99.; <<http://jesz.ajk.elte.hu/index.html>> Az igazsághoz tartozik, hogy a *Pokol Béla* által módosított rendszer, elsősorban a többrétegű jog átfogó koncepciójának alátámasztására, egyben kiegészítésére, és nem feltétlenül empirikus célok követésére szolgál. Az alábbi, gyakorlati, illetve dogmatikai oldalról megfogalmazott problémákat ennek figyelembe vételével kell értékelni.

38 Így az értelmezésnek a következő alapja lehet: a szöveg hétköznapi értelme, speciális-technikai értelme, kontextusa, joglogikai maximák, precedensek, jogelvek, alkotmányos alajogok-alapelvek, etikai értékek, a jogszabály célja, a jogalkotó akarata; valamint létezik a doktrinális-jogdogmatikai, és az analógia szerinti értelmezés.

39 *Kövy*, i. m. (28.), 4., *Kolosváry*, i. m. (15.), 53.

li problémák adódnak a kiterjesztő értelmezés és az analógia elhatárolásánál is, azonban számomra sokkal jobban védhető álláspont az, ami az értelmezés és az analógia szigorúbb, bár inkább elvi különbségére épül. Nem tűnik számomra meghaladhatónak az a választóvonal, hogy az értelmezés mégis egy normának az értelmezése, ugyanakkor az analógia, különösen az *analogia legis* alkalmazásának éppen az a fogalmi feltétele, hogy nincs alkalmazható, valamennyire is konkrét norma, tehát nincs mit értelmezni.⁴⁰

A Savigny által meghatározott felosztás tovább bontása kétségtelenül finomabb, és gyakorlatibb megközelítést tesz lehetővé. Ugyanakkor a rugalmasabb, és strukturáltabb megközelítés ellenére, a rendszerben néhány hasonló jellegű problémát lehet észlelni, mint amelyeket a Savigny elképzeléseit közvetlenebbül tükröző esetekben.

II.

A jogértelmezés jelenlegi paradigmája

A Savigny nevéhez köthető értelmezési paradigma vizsgálata után a következő állításokat és következtetéseket lehet megfogalmazni.

1. *A módszereknek, eszközöknek vagy az értelmezés alapjának tipizált formái nem fedik és nem fedhetik le az összes olyan tényezőt, melyek az értelmezés folyamatában esetenként lényeges, a racionalizált döntésben is megjelenő tényezőként, szerepet játszanak.*⁴¹ Az előbb példaként említett ilyen, természetesen ritkán előforduló, atipikus tényező, az újabb tudományos eredmény felhasználása ellenáll minden kategorizálásnak. Ugyanez állapítható meg például a gyakorlatban, az értelmezett norma körébe tartozó magatartás tekintetében kialakult szokásról, mely ugyancsak fontos tényező lehet az értelmezésnél.

2. *A tipizált formák között, elméletileg és a gyakorlatban is, átkerülhetetlenül átfedések vannak.* Egy-egy típusa a módszereknek, vagy az értelmezés alapjának részben magában foglalhat más típust is, ami a gyakorlati elemzést fölöttébb bizonytalanná teszi. Példaként látható, hogy széles átfedés van a jogelvek és az alkotmányos alapjogok (pl. kontradiktórius eljárás elve), az eti-

kai értékek és alkotmányos alapjogok, valamint a jogszabály célja és a jogalkotó akarata szerinti értelmezés lehetséges tartalma között is. Az ilyen átfedés még a kételemű rendszerekben is elkerülhetetlen, ahol csak nyelvtani és logikai értelmezésről beszélnek (*Kövy, Frank, Grosschmid, Tóth*).⁴² A legszűkebben felfogott nyelvi értelmezés is, (ami nem pusztán reflektálatlan megértés),⁴³ szükségképpen gondolati, logikai műveletekkel jár, így egyben logikai értelmezés is.

3. *A tipizált formák meghatározásánál a felosztás alapja (fundamentum divisionis) nem egynemű.* Ezt már kimutattam korábban a logikai értelmezésre, mint módszerre utalva. Az értelmezés alapjainak meghatározásánál ez a probléma fennmaradt, ugyanis van olyan típusa ezeknek, mely materiális támpontot jelöl (erkölcsi értékek, a szó speciális, technikai értelme), van, amely ennek jogi megjelenési formáját (pl. alapjogok, vagy más jogtételek a kontextuális értelmezésnél), van, amely ezeknek keretet adó, ezeket felhasználó döntést (megelőző bírói döntés), és van, amely logikai, érvelési formákat (joglogikai maximák).

4. Az előző pontból következően, *az egységes felosztási alap híján, nem lehet elkerülni a tipizált formák halmozódását egy-egy konkrét ügy gyakorlati elemzésénél.* Például elképzelhető, hogy egy bírói határozat, megelőző bírói döntést elővéve, olyan tartalommal hivatkozik egy alkotmányos alapjogra is minősülő jogelvet, melyet korábban a jogdogmatika alakított ki, erkölcsi elvek figyelembevételével. Ilyen mértékű halmozódás ritka, de egyazon jogtételekre vonatkozó egyazon megállapítás, az értelmezési eszközök, vagy éppen értelmezési alapok két-három formáját is implikálhatja.

5. *A tipizált formák gyakorlati alkalmazása, az értelmezést megjelenítő komplex gondolatok átfolytatása, behelyezése, klasszifikálása ezekbe a tipizált formákba, rendkívüli nehézségekbe ütközhet.* A jogértelmezés gyakorlati oldalával foglalkozó munkák, általában felsorolják a jogértelmezés módszereit, eszközeit, alapjait, és példaként felhoznak olyan eseteket, melyek egy-egy módszert illusztrálhatnak.⁴⁴ Ez a deduktív megközelítés azonban önmagában nem alkalmas a jogalkalmazás mélyebb rétegeinek akár leíró, akár kritikai feltárásához. A gyakorlati alkalmazás szempontjából nem az a kérdés, hogy alá lehet-e támasztani egy-egy meg-

40 Természetesen a jogértelmezésnél nagy szerepet játszhat az *analogikus érvelés*, különösen az adott norma alkalmazására irányuló korábbi jogesetek figyelembe vételénél, azonban ez csak az érvelés egy formája, és nem maga az analógia, mint a joghézag kiegészítésének egyik módszere.

41 Ezt alátámasztja például *Tóth Lajos*, aki szerint az értelmezésnél „kimeríteni akarni a lehető eszközöket, hiábavaló vállalkozás lenne.” *Szászy-Schwarz* pedig arra utal, hogy a jogszöveget a vele összefüggésben álló tényelemek változatos köre veszi körül, melyek szerepet játszhatnak az értelmezésnél. *Tóth*, i. m. (28.), 102., illetve *Szászy-Schwarz*, i. m. (12.), 84.

42 *Kövy*, i. m. (28.), 4., *Frank*, i. m. (28.), 59., *Grosschmid*, i. m. (28.), 941., *Tóth*, i. m. (28.), 100–101.

43 *L. Larenz* megkülönböztetését megértés és értelmezés között, idézi *Karácsony*, i. m. (2.), 116.

44 Teljesen jogosan hozza fel ezt a kritikai szempontot *Pokol Béla* a hagyományos Savigny-féle módszereket alkalmazókkal szemben, *I. Pokol* (2005), i. m. (37.), 217.

állapítást, vagy illusztrálni egy-egy értelmezési módszert valamilyen jogesettel. Nem az a kérdés, hogy léteznek jogesetek, ahol viszonylag tisztán előfordulnak bizonyos értelmezési módszerek (mert léteznek). A lényeg, a *minden, értelmezési problémát felvető jogeset* leírását és elemzését érdemben lehetővé tevő fogalmi és módszertani keret felállítása.⁴⁵

III.

A továbblépés egy lehetséges iránya

A fenti értelmezési módszerek, vagy az értelmezés alapjainak további finomítása, pontosabb tartalmi meghatározása és elhatárolása, a gyakorlatban nem hozhat – a lényeg tekintve – új eredményt. A fenti paradigmán belüli, de eltérő, vagy finomított megoldások is ugyanolyan hiányosságokkal küzdenének, mint amelyeket az előbb felsoroltam. Az egyes értelmezési módszerek gyakorlati alkalmazásáról, annak háttéréről, aligha lehet sok érdemi, általánosan érvényes megállapításokat tenni. Az egyes ügyek körülményeire vonatkozó konkrét elemzések feltárhatják, hogy miért indokolt egy bizonyos jogértelmezési elvet alkalmazni; igaz, határozott eredményt a konkrét elemzéstől sem feltétlenül várhatunk. A bíróságok a legritkábban címkézik azokat a gondolati műveleteket, melyekkel egy szabály jelentését igyekeznek feltárni. Az ügyek egy részében egyszerűen nem derül ki, hogy egy bíróság miért nyúl egy módszerhez, és miért nélkülöz más módszereket, egyszer miért a norma szövegéhez ragaszkodik, másszor miért tekint el ettől a jogalkotói akarat vagy általános célok szolgálata végett. Ezt a bizonytalanságot fokozza, hogy a bíróságok nem feltétlenül következtetnek egy értelmezési módszer vagy értelmezési technika alkalmazásában, és egymásnak elmentmondó ítélethelyekkel is találkozhatunk.

Milyen irányba lehet elindulni? Már legalább az ókori kínai szofistáktól (pl. *Kung-szun Lung*) vagy *Hérakleitosztól* kezdve, a késő középkori európai filozófusokon át (pl. *Lorenzo Valla* vagy *William Occam*), egészen *Nietzscheig* vagy *Korzybski* grófig⁴⁶ látható, hogy egy merev, skolasztikus fogalomrendszer széttörése végett, a szavaktól *vissza kell fordulni a „dolgokhoz”, azaz a nyelv ál-*

tal jelölt komplex jelenségekhez. Ez a vizsgált témát tekintve azt jelentené, hogy a gyakorlat szempontjait és sajátosságait szem előtt tartva kellene egy olyan fogalmi és módszertani keretet újra felépíteni a jogértelmezés tekintetében, mely eszközként alkalmas ezen gyakorlat elemzésére, és merevségével, veretességével nem akadályozza vagy torzítja a sokszínű, ugyanakkor esetenként következtelen jogalkalmazói gyakorlat megfelelő leírását az értelmezés tekintetében. A következőkben a továbbgondolkodás egy lehetséges, és álláspontom szerint védhető irányát jelölném meg.⁴⁷

Az előbbi pontban leírtakból az következik, hogy a jogértelmezés módszereit, eszközeit, vagy alapjait nem lehet kimerítően tipizálni, és nem is célszerű. Másrészt, csakis abban az esetben lehet a gyakorlatban is megfelelően használható fogalmi kereteket kialakítani, ha azok kellően *rugalmasak*, és melyeknek segítségével az elemzendő egyes gyakorlati esetek vizsgálata során, ezen esetekből kiindulva, lehet felépíteni az elemzést. Az empirikus kiindulópont szükségessége miatt, nem lehet azonnal egy általános konstrukciót felállítani, hanem csak építőelemeket meghatározni, melyeket az egyes esetek elemzésénél fel lehet használni.

Abból érdemes kiindulni, hogy a jogértelmezés *érvelési formákban* jelenik meg, ahol az értelmező a logika szabályainak többé-kevésbé alávetve következtetéseket von le az értelmezendő norma tartalmára nézve. Ennek az érvelésnek különböző, az értelmezendő szövegen (mint jelsorozat) kívüli *igazodási pontjai, értelmezési támpontjai* lehetnek.⁴⁸ Ezek szolgáltatják azt a támasztékot és forrást, melyből a jogalkalmazó következtetéseket von le az értelmezendő jogszöveg tartalmára nézve.

Amennyiben ebből a szempontból, átfogóan vizsgáljuk az értelmezési módszereket vagy az értelmezés alapjait, akkor megállapíthatjuk, hogy közöttük a módszertani különbségek korántsem távoliak. E módszerek egyrészt a bíróságok *értelmezési támpontjai-ra* utalnak, amelyekből a vizsgált norma jelentésére következtetnek, másrészt azokra a gondolati műveletekre, érvelési formákra, melyekkel az értelmezési támpontokból kiindulva eljutnak a jelentésig. Ahogy már *Szászy-Schwarz* is utal rá, az „értelmezendő szóhangzat” mindig a vele összefüggésben álló tényelemekkel együtt teszi ki az értelmezési anyagot.⁴⁹ Meg-

45 A gyakorlati problémákat, az általános fogalmi konstrukciók konkrét alkalmazásának nehézségeit, és bizonytalanságait jól illusztrálják az előbb hivatkozott magyar empirikus kutatások is (ld. a *Jogelméleti Szemle* 2000/3. számának ezen irányú, előbb hivatkozott cikkei).

46 Az erőteljesen nominalista „*General Semantics*” mozgalom alapítója, l. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics I.* (Ed. *Sebeok, Thomas A.*) Berlin New York 1994. 280–282., *Black*, i. m. (1.), 119.

47 Ki kell emelni, hogy itt csak a jogértelmezés fogalmi kereteire fókuszálok, és nem az ítékezés, a jogalkalmazás, vagy a jogi érvelések általánosabb kérdéseire. Pusztán a fogalmi alapok átépítése lehet egyelőre a cél, nem pedig olyan, erre ráépülő, további elemzést kívánó, nagyobb terjedelmet igénylő, komplexebb és absztraktabb értelmezési kérdések vizsgálata, mint pl. a bírói szabadság a jogértelmezésben (*Bencze Máttyás* észrevételei nyomán).

48 Korábban az értelmezés igazodási pontjairól írtam, de úgy látom, hogy az értelmezési támpont megfelelőbb kifejezés. Ugyanis az értelmezés e tényezőkhöz nem csak igazodhat, hanem ellenkező irányban el is ragaszkodhat, azaz tartalmuktól elhatárolást tevő, azzal ellenkező következtetésekre is okot adhatnak. Másrészt, időközben láttam, hogy például *Szladits* is használta ezt a kifejezést, de pusztán az értelmezési módszerek kiegészítéseként.

49 *Szászy-Schwarz*, i. m. (12.), 84.

vizsgálva a nevesített értelmezési módszereket, legnagyobb részük, éppen ilyen értelmezési tényanyagra (vagy éppen más joganyagra) utal. A különbség közöttük nem feltétlenül az értelmezési technikák miatt van, hanem abban, hogy mások az értelmezési támpontjaik, más értelmezési támpontokból kiindulva próbálják feltárni egy-egy szabály jelentését.

Amennyiben ennek a megkülönböztetésnek tudatában vagyunk, láthatjuk mennyire elégtelen a hagyományos fogalmi rendszer. Például a rendszertani értelmezési módszer a más jogtételeket, jogszabályokat, jelöl meg értelmezési támpontnak, azonban többé-kevésbé rejtve hagyja azokat a gondolati műveleteket, melyekkel ezen támpontokból az értelmezendő norma jelentése levezethető. Hasonló a helyzet a történeti értelmezési módszerrel is csak itt a törvényelőkészítő anyagok (*materiálék*), mint *írott tényanyagok*, vagy a jogszabály keletkezésének egyéb körülményei, mint *íratlan tényanyagok* képezik az értelmezés támasztékát. Ilyen értelemben, e két értelmezési módszer, alapjában csak az értelmezés értelmezési támpontjában különbözik egymástól, viszont a kétféle támpont miatt aligha érdemes két külön módszerről beszélni.

Az értelmezés során számos értelmezési támpont lehetséges a norma értelmének feltárásakor, ezek köre nem határolható be. Az általános értelmezési módszerek vagy nem tudják valamennyit átfogni, vagy nem tudnak kellő konkrétsággal rámutatni ezekre, így gyakorlati jelentőségüket veszthetik.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a hagyományosan megkülönböztetett értelmezési módszerek közül a logikai értelmezés kakukktojás, hiszen alapvetően, és általánosan, ez utal az értelmezés, mint érvelés formáira, mintáira, tehát eredendően nem egynemű a többi módszerrel. Látni kell, hogy a logikai értelmezés érdekes pályát futott be az elmúlt százötven évben. Még *Kövy Sándor* vagy *Frank Ignác* lényegében mindent ide sorolt, ami nem nyelvi értelmezés (az utóbbi szembeállította a „szó-fejtegetést” az „ok-fejtegetéssel”, értve az utóbbi alatt az *interpretatio logica*-t),⁵⁰ és tulajdonképpen ezt követte *Kolosváry Bálint* is.⁵¹ Ezután, mások ezt már leszűkítik többé-kevésbé *egy jogszabályon belüli* logikai műveletekre, egyben kivéve

ebből a körből például a rendszertani vagy történeti értelmezést, (*Szladits, Nagy F.*). A mai általános álláspont Magyarországon már inkább *egy (értelmezendő) jogtétele*n belüli logikai műveleteket ért alatta. Ugyanakkor a *MacCormick – Summers – Pokol* felosztás, láthatóan tovább szűkíti ezt, pusztán a joglogikai maximum alkalmazására. A logikai értelmezés merítési köre így lassan „elfogy”.

Meg kell tenni azt a lépést, hogy megállapítsuk: nincs „logikai értelmezés”, mint *értelmezési forma*, vagy *módszer*, vagy *alap*, sőt még úgy sem teljesen tartható, mint az értelmezés elválaszthatatlan *eleme* (*Savigny, Frank Ignác*).⁵² Ez utóbbiban ugyanis az a megtévesztő, hogy a logika nem ugyanolyan nemű eleme az értelmezésnek, mint az *interpretatio grammatica*, vagy éppen az *interpretatio historica*. Így nem lehet egymás mellé tenni, vagy összevetni őket.

IV.

Az értelmezési támpontok jellemzői

A fentiekből adódik, hogy egy lehetséges jogértelmezés-tan egyik alapfogalma az *értelmezési támpont*, az értelmezendő jogszövegen (szó, kifejezés, mondat, jogtétel) kívüli olyan, tipizálhatatlan *jogszabály, illetve írott vagy íratlan tényanyag*, melyből következtetéseket von le az értelmező az értelmezendő jogszöveg jelentésére vonatkozóan. Az értelmezési támpontok következő jellemzőit érdemes kiemelni.

1. Az értelmezési támpontokat nem lehet, és nem is szabad formalizálni vagy tipizálni: jellegükben nem egyneműek, és nem is lehet zárt felsorolást adni róluk.⁵³ Vannak olyan értelmezési támpontok, melyek rendkívül széles körben fordulnak elő (pl. megelőző bírói döntések), vannak olyanok, melyek igen ritkán (pl. egy tudományos eredmény). Van olyan értelmezési támpont, mely materiális támpontot jelöl (erkölcsi érték, doktrinális álláspont), de a materiális támpontok jogi formában is megjelenhetnek (pl. más jogtételekben), vagy valamely, ezeknek keretet adó formában (megelőző bírói döntés, szótárbekezdés).⁵⁴

50 *Frank*, i. m. (28.), 59.

51 *Kolosváry*, i. m. (15.), 53.

52 *L. Frank*, i. m. (28.), 59.

53 Ez lényeges különbség a *Savigny* névvel jelzett paradigmán belüli rendszerekhez képest. Példaképpen, és nem zárt felsorolásként, ilyen értelmezési támpont lehet: a jogalkotó akarata, az értelmezendő norma célja, az értelmezendő jogszabály „szelleme”, a *ratio legis*, az értelmezendő jogszabály egy másik rendelkezése, egy erkölcsi, társadalmi norma, az értelmezendő jogszabály előkészítő anyagai (*travaux préparatoires, materiálék*), jogtudományban kialakult vélemény, megelőző bírói döntések, más államok jogából vett jogtételek, egy nemzetközi bíróság ítélete, egy nemzetközi szerződésben szereplő jogtétel, szokás, egyéb, nem nevesíthető tények, természetes tények, jelenségek, stb. Az Európai Közösségek Bíróságának gyakorlatát elemezve feltérképeztem a közösségi bíróság által igénybe vett értelmezési támpontokat, l. *Blutman*, i. m. (9.)

54 Természetesen nem tartoznak az értelmezési támpontok közé az érvelési formák, gondolati műveletek (értelmezési *technikák*), melyek segítségével az értelmezendő szöveg jelentését az értelmezési támpontokból kiindulva megállapítja az értelmező. Ezek megnyilvánulása ugyanis külön vizsgálható és vizsgálendő más (formálisabb) szempontok alapján, az egyes jogalkalmazói döntések tekintetében. Ez ugyancsak lényeges különbség a *Savigny* névvel jelzett paradigmán belüli felfogásokhoz képest. A jelen tanulmány kereteiben, az értelmezési támpontok mellett, az értelmezés ezen másik, fontos tényezőjének elemzésére nem térhetek ki.

2. Az értelmezési támpontokat *értelmezett vagy rekonstruált* formában lehet felhasználni értelmezés céljaira. Az értelmezési támpontot képező *joganyagot vagy írott tényanyagot* az értelmezőnek ugyancsak értelmeznie kell a további felhasználáshoz. A *nem írott tényanyagot* (pl. erkölcsi érték, tudományos eredmény) viszont rekonstruálnia kell ahhoz, hogy felhasználhassa az értelmezendő szöveg értelmezésénél. A rekonstrukció, illetve az értelmezési támpontok értelmezése, melyekkel az értelmező az értelmezési támpontot felhasználhatóvá teszi az értelmezendő szöveg értelmezésének céljaira, nem választható el azon értelmezési technikáktól, gondolati – logikai műveletektől melyek általában az értelmezendő szöveg értelmezését szolgálják az adott ügyben.

3. Az értelmezési támpontok nem csak *kifejezettek*, hanem *látensek* (tehát az indokolásban ugyan azonosíthatóak, de meg nem nevezettek, jelöletlenek) is lehetnek. Egy ítélet indokolása megjeleníthet például olyan doktrinális álláspontot, vagy korábbi bírósági ítéletekben kialakult tételt, melyet nem jelöl ilyenként. A bírói döntésben megjelenő látens értelmezési támpontok feltárása és alapjainak felkutatása, természetesen az elemző feladata, amit az indokolásban szereplő érvelési láncolatok feltérképezésével együtt tehet meg.

4. Az értelmezési támpontok esetleges halmozódása (egyik a másikban jelenik meg), nem csak elméleti, de gyakorlati problémát sem okoz, mivel *nincs tipizálás, mely várakozást keltene az egyes típusok elhatárolására*. A halmozódás feltárása és értékelése az egyedi eset elemzésénél történhet meg, akkor lehet eldönteni, hogy melyek az értelmezési támpontok a bíróság döntésénél, és az egyes értelmezési támpontok összefüggéseit, egymáshoz való viszonyát, hogyan kell értékelni.

5. Az értelmezési támpontok nem csak olyan értelemben halmozódhatnak, hogy egymásban jelennek meg, hanem az érvelés szempontjából vertikálisan is elhelyezkedhetnek, azaz *egy-egy értelmezési támpont felhasználható más értelmezési támpontok kialakításához* (értelmezéséhez, rekonstruálásához), illetve esetlegesen, csakis erre használható fel az adott esetben. Erre a következő pontban utalok.

6. Az értelmezési támpontok elkülönítésének célja a következő:

– azonosításuk lehetővé teszi annak feltérképezését, hogy az értelmezésnek milyen premisszái, kiindulópontjai vannak;

– mennyiben megalapozott valamely értelmezési támpont figyelembe vétele, milyen más, az érvelésben figyelembe nem vett értelmezési támpont létezhet;

– az értelmezési támpontok egymáshoz való viszonyát fel lehet tárni;

– utat nyithat annak elemzéséhez, hogy az egyes támpontok értelmezése (írott joganyag, vagy tényanyag), illetve rekonstruálása (íratlan tényanyag) mennyiben alapos és helyes.

V.

Jogszöveg, tényállás, és az értelmezési támpontok

A fenti konstrukcióban alapkérdésként vetődik fel, hogy létezik-e olyan értelmezés, melyben nincsenek értelmezési támpontok? Létezhet-e olyan értelmezés, ahol a szövegen és az adott tényálláson kívül, nincs más látható, érzékelhető értelmezési támpont, melyen az értelmezés alapulna. Lehet-e értelmezési támpont maga az értelmezendő jogszöveg, és az eset tényállása, vagy ezeket ki kell zárni a támpontok köréből? Például, a BH 1996/345. esetben az egyik alapvető jogkérdés az volt, hogy *rendeltetésellenes joggyakorlásnak* minősül-e, ha a munkáltató a közalkalmazottal szemben akkor érvényesíti a fegyelmi jogkörét egy korábban felmerült ok alapján, amikor tudomást szerez annak egy, az őt érintő közérdekű bejelentéséről?⁵⁵ Itt van-e értelmezési támpont, ha csak az értelmezendő jogszöveg (itt kifejezés, azaz a „rendeltetésellenes joggyakorlás”), és a tényállás áll egymással szemben?

Az értelmezési támpontok fogalmára támaszkodó konstrukció egyik alapvető kérdéséről van szó, tehát el kell helyeznünk ebben a konstrukcióban az értelmezendő szöveget, és a konkrét tényállást (a jogeset tényállási oldalát), melynek jogi értékeléséhez szükséges a jogszöveg értelmezése. Ez a két tényező minden értelmezésnél előfordul, sőt ez a mindenkori két végpontja annak az értelmezési térnek, melyen belül a jelentés meghatározása megtörténik. Így meg kell határozni, hogy miképpen illeszthető be az értelmezési támpontok sorába ez a két tényező.

Amennyiben *az értelmezési tér egyik végpontja, az értelmezendő jogszöveg* (az egyszerűség kedvéért szó vagy kifejezés) *oldaláról* indulunk ki, kell tennünk egy lényeges, az értelmezendő szó, kifejezés szemantikai szerkezetét érintő megkülönböztetést.⁵⁶ Minden szónak vagy kifejezésnek megkülönböztethetjük az *álta-*

⁵⁵ Hasonló kérdést vetett fel például a BH 2002/113. számú ügy is.

⁵⁶ A mondat (kijelentés) értelme, jelentése egészen más problémákat vethet fel, mint egy szó, kifejezés értelmezése, l. erre *Petőfi S. János*: A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. Párizs – Bécs Budapest 1994. 49–61., vagy *Russell, Bertrand*: Filozófiai fejlődésem. Budapest 1968. 206. Azonban az általam a következőkben tett megközelítés, az értelmezési támpontok vizsgálata szempontjából, *mutatis mutandis* alkalmazható a komplexebb kijelentések, szövegek jelentésére, értelmére is. Nem vitatható azonban, hogy a komplexebb kijelentések, mondatok értelmének problémái a jogértelmezésben, további elemzéseket igényelnek.

lános jelentését, valamint az eseti jelentését.⁵⁷ Az előbbi a szó vagy kifejezés által eshetőlegesen előhívott, a szó vagy kifejezés lényeges fogalmi jegyeit átfogó, absztrakt tudattartalmat jelent, mely megjelenhet a szó vagy kifejezés általános leírásában, meghatározásában. E lényeges, kifejezett vagy nem kifejezett, fogalmi jegyek megléte a feltétele annak, hogy valamilyen tárgyat vagy jelenséget a szó vagy kifejezés alá lehessen sorolni (hasonlóan, a formális szemantikában, a szükséges és elégséges feltételekhez). Visszautalva a „rendeltetésellenes joggyakorlás” kérdésére a BH 1996/345. jogeset közlött szövegében nem találkozunk ilyen általános jelentés leírásával, azonban más, korábbi jogesetben ezt a Legfelsőbb Bíróság megadja, a következőképpen: „...a jogok rendeltetésellenes gyakorlása azt jelenti, hogy a jogok gyakorlója túlterjeszkedik a részére megállapított döntési, érdekérvényesítési körön – bár úgy látszik, mintha a keretek között maradt volna.” (BH 1995/608.) Az általános jelentés természetesen csaknem olyan meghatározatlan lehet, mint maga a szó vagy kifejezés. Azonban az általános kifejezésben, ennek általánossága folytán, összegződnek az eseti jelentések különböző lehetőségei, melyek aztán konkrét helyzetekben valósulnak meg.

Ezzel szemben az eseti jelentés a szó vagy kifejezés konkrét alkalmazásához kötődik, az általános jelentés itt konkretizálódik, gazdagodik a konkrét helyzet releváns elemeivel, és ugyanakkor egyértelművé, meghatározottá válik. A jogalkalmazónak éppen az a feladata, hogy megtalálja valamely alkalmazandó szó vagy kifejezés eseti jelentését, a megoldásra váró jogeset kontextusában. Az eseti jelentés kutatásánál a jogalkalmazó értelmezési támpontként az alkalmazandó szó vagy kifejezés általános jelentését használja, miután azt adatként átveszi, vagy éppen rekonstruálja.⁵⁸

Az értelmezési tér másik végpontja, a tényállások irányából kiindulva, vannak a tényállásnak olyan elemei, melyek lényegesek a tényállás és az értelmezendő jogszöveg összefüggései szempontjából. Ezek a releváns elemek az értelmezésre vonatkozó érvelésben szövegszerűen fogalmazódnak meg, a tényállás értelmezési modelljeként szintetizáló-

nak. Nem önmagában a tényállás az értelmezés támpontja. Reininger ismert megállapítása implikálja, hogy a jogászok nem tényekkel dolgoznak, hanem csak tényekről szóló állításokkal.⁵⁹ A jogalkalmazó a tényekről szóló, általa elfogadott állításokat ütközteti, és egyben értékeli az értelmezett jogszöveggel. Ezért a jogalkalmazó rekonstruálja a döntéshozatal (értelmezés) céljára a tényállás egy, a számára is elfogadható modelljét, melyben a lényegesnek vélt tényelemekkel kapcsolatos, elfogadott állításokat összefüggéseiben állítja össze. A tényállás ily módon rekonstruált modellje, értelmezési támpontként szolgál a szöveg értelmezésénél. Az, hogy mi képezi a tényállás lényeges elemeit, azt a jogalkalmazó az értelmezésre váró szó vagy kifejezés általános jelentésének tartalma döntheti el. Ez azt is jelenti, hogy az értelmezendő szöveg általános jelentésének, mint értelmezési támpontnak a rekonstrukciója egyben jelentős kihatással van arra, hogy mi minősül a tényállás lényeges elemének, tehát hogy rekonstruálja a jogalkalmazó a tényállást.⁶⁰

A szöveg eseti jelentése, pedig legalább az általános jelentés, és a tényállás modelljének – mint két értelmezési támpontnak – az ötvöződéseiből jön létre, a jogalkalmazás során. A szó általános jelentése, amikor találkozik a tényállás rekonstruált modelljének jellemzőivel, gazdagodik a modell sajátos, explicitté tett egyedi vonásaival, az általános jelentés differenciálódik, kibomlik, és a modell lényeges jegyei által vezérelt konkrét formát vesz fel, mely eseti jelentésként szilárdul meg.⁶¹

A BH 1996/345. jogesetben, a rendeltetésellenes joggyakorlás eseti jelentése szerint, amennyiben a munkáltató a közalkalmazottal szemben akkor érvényesíti a fegyelmi jogkörét, amikor tudomást szerez annak egy, az őt érintő közérdekű bejelentéséről, rendeltetésellenes joggyakorlásnak tekintendő. Ez természetesen a rendeltetésellenes joggyakorlás megszámlálhatatlan eseti jelentéseinek egyike. Az általános jelentés, („a jogok gyakorlója túlterjeszkedik a részére megállapított döntési, érdekérvényesítési körön – bár úgy látszik, mintha a keretek között maradt volna”), ugyanis megszámlálhatatlan helyzetben nyilvánulhat meg, és veheti fel az egyes kontextusok jellemző jegyeit.

57 Természetesen ez a felosztás nem előzmény nélküli a hagyományos szemantikában. Emlékeztet például Hermann Paul rendszerére (1898), aki megkülönböztette a szavaknál az *usualis* (szokásos) és *occasionalis* jelentését, vagy Wilhelm Schmidt rendszerére (1963), aki megkülönböztette a szó *lexikális* (fő-) jelentését és *kontextuális* (aktuális) jelentését. Zsilka János: Szemantika. Budapest 1993. 23., 45–48., Kelemen Sándor: Aktuális jelentés – pragmatikai megközelítésben. In: Lexikális jelentés, aktuális jelentés. Budapest 2000. 142–144., vagy Horváth Katalin: Lexikális jelentés – kontextuális jelentés – jelentésváltozás. In: uo., 120. A jogértelmezés területén ezek a rendszerek azonban kevésbé használhatóak, így az általam adott felosztás alapja tartalmilag eltér ezektől, de a különbségeket természetesen lenne most elemezni.

58 Ez a szemantikai felosztás igazodik az értelmezés olyan felosztásához, mely egyrészt megkülönböztet *általános*, másrészt *eseti* értelmezést, l. pl. Szladits, i. m. (8.), 154. (Hasonlóan, de némileg eltérő tartalommal, *rekonstruktív* és *applikációs* értelmezés, l. Karácsony, i. m. (2.), 110–112., Bódi, i. m. (4.), 242–244.) Bár az eseti, applikációs értelmezés valóban irányulhat az eseti jelentés feltárására, azonban az általános, de különösen a rekonstruktív értelmezés jóval túlmehet az általános jelentés megállapításán, és részletesebben leírhatja az értelmezendő szöveg értelmét, összefüggéseit, tartalmát.

59 Idézi Popper, Karl: A tudományos kutatás logikája. Budapest 1997. 123. Jerome Frank nyomán hasonló megállapítást tesz Varga Csaba: A jogi gondolkodás paradigmái. Budapest 2006. 193. és 206.

60 A tényállás rekonstruálásának folyamatát lehet a felvetődő értelmezési problémák szempontjából is vizsgálni, de természetesen ez a folyamat ezen a szemponton, még a jogszabállyal való összefüggésében is, jóval túlmutat, l. pl. Bencze Máttyás: Az esetnorma és annak érvényessége. In: Regula Iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben. (Szerk. Szabó Miklós) Miskolc 2004. 139.

61 *Eco* némileg hasonló megállapítást tesz, más kontextusban, a „mozgásban lévő mű” fogalmával kapcsolatban, mely szerint az ilyen mű új kapcsolódásokkal, horizontokkal, különböző, előreláthatatlan struktúrák felvételére képes; l. *Eco*, Umberto: Nyitott mű. Budapest 1998. 87.

A szöveg és tényállás, valamint az értelmezési támpontok konstrukciójának összefüggéseit tekintve, összegzésképpen megállapítható, hogy itt *értelmezési támpont egyrészt a szó vagy kifejezés (vagy adott, vagy rekonstruált) általános jelentése, másrészt a tényállás (rekonstruált) modellje*. E két értelmezési támpont találkozása vezethet el az eseti jelentés megállapításához, mely egyben az értelmezési jogkérdés tényleges eldöntését is jelenti. Ez a két értelmezési támpont szükségszerű, minden jogalkalmazás során előforduló értelmezésnél.⁶²

Ugyanakkor, a jelen részben nem említett, más értelmezési támpontok, általában (de nem kizárólagosan), éppen az értelmezendő szöveg általános jelentésének megállapítását, esetleg közvetve így a tényállási modell rekonstruálását szolgálják. Az értelmezési támpontok felhasználhatók más értelmezési támpontok értelmezési tartalmának meghatározásához vagy kialakításához is. Ez már az értelmezési támpontok egymás közötti viszonyának elemzéséhez vezetne át, mely egy új, külön elemzendő kérdést jelenthet a témakörön belül.⁶³

62 Ezért, amikor az értelmezendő szó vagy kifejezés általános jelentése látens marad, (erre sem utalás nem történik, és nem is rekonstruálják, mint a példaként vett ítélet megjelent rövidített szövegében), az érvelési láncolat hiányosságaként is felfogható.

63 Elkerülhetetlenül további elemzési igényt implicál az a kérdés, hogy egy-egy ügyben a bíróság miért egyik vagy másik értelmezési támpontot választja (és egyik vagy másik támpontot miért nem választja) a jelentés megállapításához, mely kérdés felvetése kiindulópontul szolgálhat konkrét ügyek elemzéséhez és kritikai olvasatához, ugyanakkor már átvezethet egy általánosabb ítélkezés-elmélethez is. Felvetődik azon érvelési, következtetési formák, gondolati műveletek (értelmezési technikák) azonosítása és elemzése, melyek segítségével az értelmezendő szöveg jelentését a jogalkalmazó az értelmezési támpontokból kiindulva megállapítja. És mindenekelőtt ide tartozhat annak vizsgálata, hogy egyes hagyományos értelmezéssel kapcsolatba hozható fogalmak, jelenségek, összefüggések miképpen viselkednek ebben a konstrukcióban (pl. megszorító–kiterjesztő értelmezés, analógia, rekonstruktív értelmezés, jogértelmezés és jogalkalmazás viszonya, stb.) Ezekre részben l. *Blutman*, i. m. (9.), különösen 10–11., 23–27.